

Ptaśnik Mieczysław, Sieroszewski Władysław

Działalność UNESCO w dziedzinie ochrony dóbr kultury

Ochrona Zabytków 22/4 (87), 249-256

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ UNESCO W DZIEDZINIE OCHRONY DÓBR KULTURY

Fakt, że każda wojna przynosiła ogromne straty w zasobie zabytków przyczynił się do opracowania przez UNESCO „Międzynarodowej konwencji o ochronie dóbr kultury w wypadku konfliktu zbrojnego”, której zadaniem jest zapewnienie dziełom sztuki i zabytkom maksymalnej opieki i ochrony w razie wojny i wszelkich innych akcji zbrojnych. Konwencja ta została uchwalona w Hadze w 1954 r. i ratyfikowana przez 57 państw członkowskich.

Ochrona śladów działalności człowieka w przeszłości, jego dorobku kulturalnego i artystycznego, oraz osiągnięć nauki stanowi wielkie, humanistyczne zadanie współczesnego społeczeństwa. Szybki postęp techniczny, uprzemysławianie wielu obszarów globu ziemskiego, wielkie budowle i roboty ziemne — wszystko to, zwiastując postęp w warunkach życia człowieka i rozwój cywilizacji, zagraża jednak zniszczeniem śladów dawnych kultur. Stale narastające procesy urbanizacyjne, dążenie do modernizacji starych ośrodków miejskich i unowocześnienia życia ludzi zamieszkujących zabytkowe zespoły, co stanowi tak charakterystyczną cechę naszych dni, mogą w poważnej mierze przyczynić się do zagłady wielu zabytkowych budowli posiadających znaczenie dla historii kultury i architektury nie tylko poszczególnych narodów, ale wchodzących w skład wspólnego dorobku kulturalnego ludzkości. Stąd znaczenie wysiłków podejmowanych przez poszczególne kraje w kierunku prawnego i praktycznego otoczenia ochroną zabytków przeszłości. Stąd też powstanie idei międzynarodowej współpracy w dziedzinie ochrony zabytków, zwłaszcza tych, które specjalną rolę odgrywają w kulturalnym dorobku ludzkości, stanowiąc pewnego rodzaju etapy historyczne w rozwoju społeczeństw i ich kultur.

Współpraca międzynarodowa na polu ochrony zabytków ma znaczenie ideowe, naukowe i praktyczne dla rozwiązywania zagadnień teoretycznych, z powodzeniem też jest wykorzystywana w bezpośrednich akcjach ratowania poszczególnych obiektów zabytkowych.

Ideowe znaczenie współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony zabytków, polega na uczeniu z idei chronienia zabytków przeszłości obowiązku krajów i społeczeństw, które dążąc do osiągnięcia jak najpełniejszego rozwoju we wszystkich dziedzinach życia, zachowują to, co najcenniejsze dla ich historii, sztuki, kultury, co świadczy o tradycjach narodowych i wkładzie w kulturę ogólnoludzką. Zabytki przeszłości, monumentalne budowle, dzieła wybitnych architektów, historyczne zespoły urbanistyczne, odkrycia archeologiczne stanowią nieprzebrane bogactwo narodów, świadcząc o ich talencie twórczym, umiejętności wzbogacania życia przy pomocy piękna form architektonicznych, tworzenia nieprzemijających wartości artystycznych.

Zachowanie tych obiektów zabytkowych, włączenie w nurt współczesnego życia i potrzeb nowoczesnego społeczeństwa jako obiektów cieszących się powszechnym zainteresowaniem i opieką oraz spełniających funkcję społeczną i przekazanie ich w spadku przyszłym pokoleniom stanowi wielkie, humanistyczne zadanie nie tylko dla specjalistów zajmujących się zagadnieniami konserwatorskimi, ale zadanie społeczne, które winny realizować państwa i społeczeństwa. Jest rzeczą oczywistą, że zmieniała się i zmienia funkcja zabytku architektury w społeczeństwie współczesnym. Jakkolwiek pełni on bardzo często funkcję użytkową dla której został wzniesiony, to jednak coraz częściej staje się przedmiotem zainteresowania turysty, niejako eksponatem wkomponowanym w pejzaż, dokumentem związku przeszłości z teraźniejszością.

Niemalą rolę odgrywają zabytki dla estetycznego wychowania społeczeństwa, przyzwyczajając oko do różnorodnych form architektonicznych, piękna i artystycznej wymowy detalu, potęgi bryły architektury monumentalnej, zmuszającej do zadumy nad przeszłością i ludźmi, którzy dokonywali tak wielkich wysiłków budowlanych. Zabytki nie tylko rozbudzają wyobraźnię ale również świadczą o przeszłości kraju czy narodu, uczą historii, a często są jak

gdyby księgą wzajemnego przenikania się kultur i stylów, pomnikami współpracy i oddziaływania na siebie twórców i społeczeństw. I jakkolwiek wiele cennych obiektów powstawało w pewnych nieraz zamkniętych kręgach kulturowych to stanowią one dziś własność ogólnoludzką. Stąd też podejmowanie wielkich, międzynarodowych kampanii prowadzonych pod egidą UNESCO na rzecz ratowania zabytków i zamierzenia udzielania pomocy w dziedzinie ochrony dóbr kultury krajom zacofanym, a wkraczającym na drogę szybkiego rozwoju gospodarczego.

Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Spraw Wychowania, Nauki i Kultury, znana powszechnie pod skrótem UNESCO od inicjałów jej nazwy w języku angielskim (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) przywiązuje ogromną wagę do roli zabytków w życiu kulturalnym i społecznym narodów i całej ludzkości. Uważa że „przekonanie o ich znaczeniu i posłannictwie” przyczynia się „do uświadomienia sobie ich godności narodowej” i że konserwacja i należyte wykorzystanie dóbr kultury „sprzyjają wzajemnemu zrozumieniu się między narodami i służą w ten sposób sprawie pokoju” (ze wstępu do zalecenia z dnia 19 listopada 1968 r. w sprawie zabezpieczenia dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty publiczne lub prywatne).

Akcje UNESCO w tej tak ważnej dziedzinie jej działalności dają się z grubsza podzielić na trzy zakresy:

- a) prawny,
- b) poparcie i współpracę ze stowarzyszeniami i instytucjami międzynarodowymi mającymi na celu ochronę i konserwację dóbr kultury,
- c) bezpośrednie ratownictwo.

UNESCO rozporządza zasadniczo dwoma rodzajami aktów prawnych:

— luźniejszym „zaleceniem”, które nie wiąże imperatywnie państw członkowskich, zalecając im jedynie przyjęcie pewnych form działania i domagając się składania w określonych terminach sprawozdania z tego, co zostało wykonane w danym zakresie;

— ściślejszą „konwencją”, wiążącą państwa członkowskie i wymagającą od nich zastosowania się do przyjętych zobowiązań.

Pierwsze bywa stosowane w przypadkach, gdy rozbieżności prawne, ustrojowe lub obyczajowe pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi lub różnorodność zapatrywań na rozmaite sprawy nie pozwalają na przyjęcie powszechnie obowiązującej normy prawnej.

Druga — gdy sytuacja dojrzała w świadomości prawnej i moralnej znacznej większości państw członkowskich do przyjęcia takiej normy.

Często zdarza się, że Zgromadzenie Ogólne UNESCO ogranicza się początkowo do wydania zalecenia, a po kilku lub kilkunastu latach dochodzi do przekonania, że „zalecenie” do tego stopnia zostało przyswojone przez świadomość społeczną państw członkowskich, iż można je zastąpić powszechnie obowiązującą „konwencją”. W ciągu przeszło dwudziestoletniego swego istnienia UNESCO zajmowało się następującymi zagadnieniami z zakresu ochrony dóbr kultury:

1. ochroną dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego,
2. zakazem przywozu, wywozu i transferu nieprawnie nabytych dóbr kultury,
3. zabezpieczeniem dóbr kultury zagrożonych wielkimi robotami inwestycyjnymi.

1. Sprawa ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego należy niewątpliwie do najważniejszych i najbardziej dojrzałych aktów prawnych podjętych przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO i — niezależnie od licznych jeszcze niedociągnięć i trudności realizacyjnych — ma ogromne znaczenie, jako wyraz tęsknot i dążeń całej ludzkości na drodze do pokoju światowego.

Przyjęty po kilku latach dyskusji tzw. „Protokół haski” czyli „Akt końcowy konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego” podpisany w Hadze w 1954 r. obejmuje właściwą „konwencję” w tej sprawie, „Regulamin wykonawczy”, protokół obejmujący głównie zagadnienia restytucyjne oraz rezolucje. Konwencja nakłada na umawiające się strony obowiązki „uszanowania dóbr kultury zarówno na własnym, jak i na obcym terytorium, powstrzymanie się do używania tych dóbr.... do celów, które by mogły wystawić je w razie konfliktu zbrojnego na zniszczenie lub uszkodzenie, oraz powstrzymanie się wobec nich od wszelkich aktów nieprzyjacielskich” (art. 4. 1).

Ponadto umawiające się strony zobowiązują się „zakazać wszelkich aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kultury, jakkolwiek przybrałyby one postać, jak również wszelkich aktów wandalizmu wymierzonych przeciw nim, zapobiegać takim aktom, a w razie potrzeby spowodować ich zaprzestanie (art. 4. 3).

Niewątpliwie w sformułowaniach konwencji przejawia się pamięć aktów rabunku i niszczenia dóbr kultury przez hitlerowskie Niemcy w Polsce, Związku Radzieckim, Jugosławii a także — choć w nieco mniejszym stopniu we Francji, Belgii i Holandii.

Jeżeli chodzi o szczegółowe dyspozycje wprowadzone przez konwencję, należy wymienić w szczególności:

— polecenie zaopatrywania dóbr kultury w znaki rozpoznawcze, ułatwiające ich identyfikację;
— polecenie wprowadzenia do regulaminów wojskowych postanowień zapewniających wykonanie postanowień konwencji;
— objęcie „ochroną specjalną” ośrodków zabytkowych o wielkim znaczeniu oraz schronów przeznaczonych do przechowywania ruchomych dóbr kultury.

„Ochrona specjalna” jest przyznawana zabytkom wpisanym do „Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kultury objętych ochroną specjalną” i ma na celu zapewnienie tym zabytkom przywileju nietykalności (art. 8. 9).

Konwencja ma zastosowanie w razie wojny lub jakiegokolwiek innego konfliktu zbrojnego, mogącego powstać między stronami, które przystąpiły do konwencji, a także do konfliktu zbrojnego nie mającego charakteru międzynarodowego (wojna domowa). Ma ona również zastosowanie w razie okupacji całego terytorium jednej z umawiających się stron bądź jego części.

Polska ratyfikowała konwencję w dniu 6 sierpnia 1956 r. Do chwili obecnej ratyfikowało konwencję lub przystąpiło do niej w czasie późniejszym 57 państw.

Integralną częścią konwencji jest „Regulamin Wykonawczy”. Przewiduje on m. in. powołanie Komisarzy Generalnych spośród wybitnych osobistości objętych międzynarodową listą ekspertów. Komisarze ci mają w wypadku konfliktu zbrojnego zajmować się wspólnie z przedstawicielem strony wojującej, przy której pełnią swe funkcje, wszelkimi sprawami związanymi z wykonaniem konwencji. Mają oni prawo, za zgodą strony przeprowadzać sami, bądź zarządzić prowadzenie dochodzeń; mogą wobec stron i Mocarstw Opiekuńczych¹ podejmować wszelkie kroki, jakie uważają za pożyteczne, a w braku Mocarstwa Opiekuńczego mogą pełnić funkcje przyznane tym mocarstwom przez konwencję. Na międzynarodowej liście Komisarzy Generalnych znajdują się w chwili obecnej z ramienia Polski: prof. dr Karol Estreicher, prof. dr Stanisław Lorentz, doc. dr Kazimierz Malinowski, prof. dr Stanisław Nahlik, dyr. Mieczysław Ptaśnik, prof. dr Zdzisław Rajewski, prof. dr Jan Zachwatowicz.

Regulamin zajmuje się też szczegółowo „Międzynarodowym Rejestrem Dóbr Kultury objętych Ochroną Specjalną”. Rejestr ten prowadzi

¹ „Mocarstwem Opiekuńczym” (*puissance protectrice*) jest państwo neutralne, któremu jedna ze stron walczących powierzyła reprezentację swych interesów na terytorium przeciwnika (art. 21—22 konwencji).

² Pomijamy tu „Traktat o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycz-

Dyrektor Generalny UNESCO; rejestr jest podzielony na trzy części: schrony (dla zabytków ruchomych i muzealiów), ośrodki zabytkowe (dzielnice historyczne miast lub nawet całe miasta) oraz inne zabytki nieruchome.

Każda z umawiających się stron może składać Dyrektorowi Generalnemu UNESCO wnioski o wpisanie do rejestru określonych schronów, ośrodków zabytkowych i poszczególnych zabytków. Warunkiem wpisania jest stwierdzenie przez Państwo — wnioskodawcę, że obiekt (art. 8 konwencji):

— nie jest używany do celów wojskowych;
— znajduje się w dostatecznej odległości od wielkich ośrodków przemysłowych oraz od wszelkich ważnych obiektów wojskowych np. lotnisk, radiostacji, portów, ważnych dworców kolejowych.

Wpisaniu do „Międzynarodowego Rejestru” może się sprzeciwić każda z umawiających się stron; podstawą sprzeciwu może być jedynie zarzut:

— że dany obiekt nie stanowi dobra kultury;
— że nie odpowiada on warunkom określonym w art. 8 konwencji (podanym wyżej).

Te uciążliwe dość warunki przy braku określenia, co należy uważać za „dostateczną odległość”, co — za „ważny obiekt wojskowy” itp. oraz obawa przed wojną nuklearną, która wszelką „ochroną specjalną” uczyniłaby iluzoryczną — sprawiają że niewiele obiektów zabytkowych zostało jak dotąd wpisanych do tego rejestru.

Nie ulega wątpliwości, że żadna konwencja nie jest w stanie zabezpieczyć w pełni przed zniszczeniem w przypadku wojny a ponieważ *inter arma silent musae* wobec tego nie sposób realizować w czasie wojny programu ochrony zabytków i prac konserwatorskich. Stąd idea ochrony zabytków i międzynarodowego współdziałania w tej dziedzinie łączy się nierozdzielnie z ideą pokojowej współpracy i przyjaźni między narodami.

2 Pozostałe sprawy dotyczące dóbr kultury, którymi zajmowała się UNESCO nie zostały — jak dotąd objęte konwencjami, ale przybrały formę zaleceń².

Kolejną sprawą, jaką się zajmowało UNESCO była sprawa zakazu przywozu, wywozu i tran-

nych” — tzw. pakt Röricha — podpisany w Waszyngtonie w 1935 r. przez 21 państw amerykańskich, z uwagi na regionalny charakter tego paktu i bardzo ogólne sformułowania. Zresztą traktat ten nie miał oczywiście nic wspólnego z działalnością UNESCO, która powstała w przeszło 10 lat później.

sferu dóbr kultury nielegalnie nabytych, ujęta w zaleceniu z dnia 19 listopada 1954 r.³ Zalecenie wychodzi z założenia że „każde Państwo ma obowiązek chronić dorobek kulturalny, znajdujący się na jego obszarze przed niebezpieczeństwami wynikającymi z nielegalnego wywozu, przywozu i transferu dóbr kultury”. Import jakiegokolwiek dobra kultury nie powinien być dopuszczony, póki dobro to nie uzyska zezwolenia na wywóz ze strony Państwa eksportującego. Za nielegalny powinien być uznany eksport, import lub transfer dóbr kultury, dokonany z naruszeniem przepisów dotyczących nadzoru nad tymi dobrami jakie każde Państwo powinno wydać we własnym zakresie.

Dla skutecznego przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi dobrami kultury zaleca się Państwom członkowskim:

- sporządzenie muzealnego inwentarza (rejstru) dóbr kultury,
- powołanie odpowiednich organów ochrony dóbr kultury, tam gdzie nie są one dotychczas powołane,
- wprowadzenie odpowiednich sankcji karnych i administracyjnych za nielegalny przywóz, wywóz i transfer dóbr kultury,
- utworzenie w każdym Państwie odpowiedniego funduszu na zakup dóbr kultury o szczególnym znaczeniu.

Jednocześnie zalecenie postuluje zawieranie między państwami układów dwu — lub wielostronnych dla uregulowania zagadnień związanych z wywozem, przywozem i transferem dóbr kultury. Zaleca także współpracę międzynarodową w celu zapobieżenia nielegalnym transakcjom w tej dziedzinie oraz zwrot lub rewindykację dóbr nielegalnie wywiezionych z kraju pochodzenia; wreszcie zajmuje się zabezpieczeniem praw nabywcy w dobrej wierze.

Jeżeli chodzi o Polską Rzeczpospolitą Ludową to wypełnienie przez nią dyspozycji zalecenia nie natrafia na żadne przeszkody, gdyż ustawa z 1962 r. stosuje wszelkie środki przewidziane przez to zalecenie.

W 1966 r. zgromadzenie ekspertów dla przestudiowania zagadnienia wymiany dzieł oryginalnych między muzeami i scalania dzieł pokawałkowanych wyraziło pogląd, że niezbędne jest wprowadzenie regulacji międzynarodowej, która by z jednej strony zakazała nielegalnego transferu dóbr kultury, z drugiej zaś ułatwiała legalną wymianę tych dóbr i zachęcała do niej w obrocie międzynarodowym.

Zgromadzenie Ogólne UNESCO na swej XV sesji w listopadzie 1968 r. poleciło Sekretariatowi Ogólnemu opracowanie projektu konwencji w tej sprawie biorąc pod uwagę, że „jedynie zobowiązania przyjęte przez Państwa pozwoliłyby osiągnąć zamierzone rezultaty. W rzeczywistości jedynie Państwa mogą oddziaływać na działalność swoich służb wymiany kulturalnej, jako niezbędnego czynnika współpracy międzynarodowej; one jedynie mogą wpływać na politykę muzeów, których kustosze raczej pragną zawsze poszerzać własne zbiory, aniżeli się ich pozbywać. W większości wypadków tylko Państwa rozporządzają wystarczającymi funduszami, aby realizować politykę wymiany dóbr kultury, a wreszcie w przypadkach wyjątkowych one jedynie mogą zezwolić na wywóz dóbr należących do nich, jako części majątku publicznego lub do związków lokalnych” („Studium wstępne” p. 29).

Zgodnie z Uchwałą Zgromadzenia Ogólnego UNESCO projekt konwencji ma być przedyskutowany na konferencji ekspertów zorganizowanej zimą 1969/70 r. a następnie wniesiony na Zgromadzenie Ogólne w jesieni 1970 r.

3 Zagadnieniem trzecim jakim zainteresowała się UNESCO jest problem zagrożenia dóbr kultury przez wielkie roboty inwestycyjne. Decydujący impuls dla podjęcia tej sprawy dała groźba zniszczenia bezcennych pomników kultury staroegipskiej przez budowę zapory Asuańskiej. Konferencja ekspertów rządowych obradowała nad tym zagadnieniem w Paryżu w marcu 1968 r. i opracowała, przy aktywnym udziale delegacji polskiej, projekt „zalecenia w sprawie zabezpieczenia dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty publiczne i prywatne”, które następnie zostało uchwalone przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO w dniu 19 listopada 1968 r.

Zalecenie wychodzi z założenia, że „cywilizacja współczesna i jej przyszły rozwój opierają się na kulturalnych tradycjach narodów i siłach twórczych ludzkości oraz na ich rozwoju społecznym i gospodarczym”, że „dobra kultury są wytworem i świadectwem różnych tradycji i z tej racji stanowią istotny element osobowości narodowej” i że „jest rzeczą niezbędną zachowanie tych dóbr w miarę możliwości i stosownie do ich znaczenia historycznego i artystycznego”⁴.

Za dobra kultury w rozumieniu „zalecenia” uważać należy:

- dobra nieruchome, to znaczy ośrodki (sites)

oddzielnie, gdyż objęte zostało w znacznej mierze zaleceniem z 1964 r.

⁴ Z preambuły do zalecenia z dnia 19.XI.68 r.

³ Zalecenie to było poprzedzone przez zalecenie z 1956 r. w sprawie zasad stosowanych w dziedzinie wykopalisk archeologicznych, którego nie omawiamy

o znaczeniu archeologicznym lub historycznym, budowle i inne elementy o znaczeniu naukowym, artystycznym lub architektonicznym, o charakterze zarówno religijnym jak świeckim, a w szczególności ośrodki tradycyjne, dziedzice historyczne jednostek osadniczych miejskich i wiejskich jak również relikty dawnych cywilizacji o wartości etnologicznej. Termin ten odnosi się również do dóbr nieruchomości, pozostających w postaci ruin na powierzchni ziemi oraz do reliktyw archeologicznych lub historycznych odkrytych pod jej powierzchnią. Termin „dobra kultury” rozciąga się także na otoczenie tych dóbr.

— dobra ruchome o wartości kulturalnej znajdujące się w nieruchomościach, jak również zagrzebane w ziemi, które mogą być odkryte w ośrodkach archeologicznych lub historycznych bądź gdzie indziej.

Określenie „dobra kultury” obejmuje nie tylko ośrodki (sites) i pomniki archeologiczne lub historyczne uznane i zarejestrowane, ale także relikty przeszłości nie zarejestrowane i nie zainwentaryzowane jak również ośrodki i gmachy późniejsze, posiadające wartość artystyczną lub historyczną.

Zaleca się brać pod uwagę relatywną wartość zagrożonych dóbr, gdy chodzi o zachowanie całości ośrodka (site) lub poszczególnego zabytku oraz o zachowanie dóbr kultury w strefie, która ma być przekształcona w związku z projektowanymi robotami inwestycyjnymi.

Stosownie do tego powinny być podjęte odpowiednie środki prewencyjne lub naprawcze.

Za roboty, które w szczególny sposób mogą zagrażać dobrom kultury, „zalecenie” uważa:

— projekty rozbudowy lub przebudowy urbanistycznej, nawet jeśli uwzględniają one zachowanie zabytków zarejestrowanych (classés) pociągając jednak za sobą często rozbiórkę budowli o mniejszym znaczeniu, co powoduje zerwanie związków historycznych i unicestwienie dzielnic staromiejskich;

— także projekty podjęte na obszarach, gdzie zespoły historyczne mające znaczenie kulturalne jako całość są zagrożone zniszczeniem z powodu braku na tych obszarach dóbr kulturalnych zarejestrowanych (classés),

— niewłaściwe naprawy i przebudowy poszczególnych budowli zabytkowych;

— budowę lub przebudowę dróg przelotowych, co stanowi szczególne niebezpieczeństwo dla ośrodków (sites) i gmachów lub zespołów gmachów o znaczeniu historycznym,

— budowę zapór wodnych w celu nawodnienia

lub produkcji energii elektrycznej albo zabezpieczenia przed powodzią,

— budowę rurociągów i linii wysokiego napięcia,

— roboty rolne, a zwłaszcza głęboką orkę, osuszanie terenów wilgotnych i nawadnianie, karczowanie lasów i niwelację terenu,

— roboty niezbędne z uwagi na rozwój przemysłowania i postęp techniczny przedsiębiorstw przemysłowych; budowę lotnisk; eksploatację górniczą, oczyszczanie kanałów i portów itd.

Zalecenie podaje m. in. następujące wytyczne ratowania dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty inwestycyjne:

Zaleca się Państwu członkowskim, aby dawały pierwszeństwo zabezpieczeniu dóbr kultury in situ, aby zachować otoczenie i historyczny charakter tych dóbr.

Wartościowe budowle i inne zabytki przeniesione na inne miejsce celem ich ocalenia przed zniszczeniem przez wielkie roboty powinny być umieszczone w krajobrazie, który by przypominał ich pierwotną lokalizację i dawał im naturalne zaplecze podobne do pierwotnego⁵.

Państwa członkowskie powinny wprowadzać bądź utrzymać w mocy, zarówno na szczeblu krajowym jak i lokalnym, przepisy prawne zapewniające zabezpieczenie i ratowanie zagrożonych dóbr kultury. (W Polsce postanowienia Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. całkowicie realizują ten postulat).

Finansowanie tej akcji powinno być zapewnione przez państwa członkowskie. Aczkolwiek „zalecenie” podkreśla, że różnorodność systemów prawnych i tradycji nie pozwala na zastosowanie jednolitych norm postępowania, zaleca wzięcie pod uwagę następujących możliwości:

a) organy administracji narodowe i lokalne, odpowiedzialne za opiekę nad dobrami kulturalnymi, powinny rozporządzać budżetem wystarczającym na zapewnienie bezpieczeństwa lub ratowania dóbr kultury zagrożonych przez roboty publiczne lub prywatne, albo

b) wydatki związane z zabezpieczeniem i ratowaniem dóbr kultury zagrożonych przez roboty publiczne lub prywatne łącznie ze wstępnymi badaniami archeologicznymi powinny być objęte kosztorysem robót budowlanych, albo

c) można by zastosować kombinację obu sposobów wymienionych wyżej w ustępach a) i b).

⁵ Jak u nas relikty drewnianego budownictwa góralskiego z terenów objętych zalewem czorsztyńskim,

które projektuje się przenieść do skansenu w Łopusznej pod Nowym Targiem.

Ten ostatni system ma m.in. zastosowanie u nas, gdzie większość obiektów zabytkowych jest zabezpieczana i remontowana z kredytów resortu Kultury i Sztuki, jednakże przy szczególnie wielkich przedsięwzięciach inwestycyjnych, jak Nowa Huta, Tarnobrzeskie Zagłębie Siarkowe, Zapora w Czorsztynie sumy przeznaczone na te cele wchodzi do kosztorysu inwestycji.

Zaleca się państwom członkowskim zachęcanie właścicieli budynków zabytkowych oraz mieszkańców ośrodków historycznych do ochrony charakteru i piękna dóbr kultury przez:

— obniżkę podatków,

— wspomaganie organów administracji lokalnej, instytucji i osób fizycznych będących właścicielami budynków zabytkowych za pomocą subwencji, pożyczek i innych środków celem utrzymania i sanacji powyższych budynków w związku z ich funkcjami odpowiadającymi potrzebom współczesnego społeczeństwa.

Zalecenie podkreśla konieczność brania pod uwagę przy ustalaniu wysokości sum przeznaczonych na zabezpieczenie dóbr kultury wartości samej w sobie tych dóbr, jak również ich roli gospodarczej jako czynnika atrakcji turystycznej.

Jaко możliwe do zastosowania środki administracyjno-prawne, „Zalecenie” wymienia:

— powołanie organu doradczego lub koordynacyjnego złożonego z przedstawicieli służby ochrony dóbr kultury, robót publicznych, planowania przestrzennego oraz instytucji naukowych, który by wydawał wiążące opinie w razie konfliktu między potrzebami związanymi z wykonaniem robót inwestycyjnych a zabezpieczeniem dóbr kultury;

— wyposażenie służby ochrony dóbr kultury w personel fachowy złożony ze specjalistów z różnych dziedzin: architektów, urbanistów, archeologów, historyków i in.;

— w toku wstępnych studiów odnośnie projektów budowlanych w miejscowości uznanej za mającą znaczenie kulturalne i mogącą posiadać obiekty o charakterze archeologicznym lub historycznym, przed powzięciem decyzji opracowanie kilku wariantów tych projektów na szczeblu regionalnym lub lokalnym. Wybór odpowiedniego wariantu powinien być dokonany na podstawie analizy porównawczej wszystkich elementów, aby uzyskać jak najkorzystniejsze rozwiązanie tak z punktu widzenia ekonomicznego, jak też zabezpieczenia i ratowania dóbr kultury. W okolicach mających poważne znaczenie z punktu widzenia archeologicznego lub kulturalnego jak miasta, wsie, miejscowości i dzielnice historyczne, które powinny podlegać ochronie na mocy ustawodawstwa krajowego, każda nowa budowa powinna być obowiązkowo poprzedzona wstępnymi badaniami archeologicznymi. W razie potrzeby powinno by się

wstrzymać roboty budowlane w celu umożliwienia zabezpieczenia lub ratowania dóbr kultury.

W dalszym ciągu „zalecenie” podkreśla wagę badań archeologicznych w miejscowościach, w których mają być prowadzone wielkie roboty inwestycyjne, jak również możliwość przerwania tych robót na pewien czas w razie dokonania na ich terenie odkryć archeologicznych, uzasadniających szczegółowe roboty wykopaliskowe, a także postuluje udzielanie nagród osobom, które zgłaszają znaleziska archeologiczne.

Wprawdzie „zalecenie w sprawie zabezpieczenia dóbr kultury zagrożonych przez wielkie roboty publiczne i prywatne” nie daje nowych, rewelacyjnych rozwiązań, a te które proponuje są na ogół znane i stosowane przez nasze ustawodawstwo, ale znaczenie tegoż „zalecenia” polega na podkreśleniu wagi zabytków jako problemu ogólnoswiatowego. Świadczy o tym, że idziemy słuszną drogą i że w dziedzinie ochrony dóbr kultury — przynajmniej od strony legislacyjnej znajdujemy się w czołówce państw kulturalnych.

Zainteresowanie UNESCO problemami ochrony zabytków przejawiało się również w pomocy udzielonej różnym krajom. W 1950 r. kiedy na skutek trzęsienia ziemi zniszczeniu uległo miasto Cuzco w Peru, dawna stolica Inków, UNESCO wysłała ekipę ekspertów dla pomocy w opracowaniu programu odbudowy, co stanowiło pierwszy krok tej organizacji w dziedzinie pomocy państwu członkowskiemu w ochronie jego dóbr kulturalnych. W chwili obecnej wysyłanie ekspertów, przyznawanie stypendiów i dostarczanie materiałów stanowi integralną część normalnego programu UNESCO. M. in. działały misje ekspertów mające na celu sformułowanie opinii i zaleceń w sprawie konserwacji murów Persepolisu, malowideł ściennych w Bonampak w Meksyku, usunięcie powłoki soli w Mohendžo-Daro w Pakistanie, konserwacji mozaik odkrytych w Maroku, restauracji posągów w Libii i Afganistanie, zbadanie przyczyn rozsypywania się murów świątyń na Jawie, konserwacji fresków w Jugosławii oraz zachowania malowideł ściennych grobowca trackiego w Kazanłyku (Bułg.). Misje UNESCO wykazały, że w związku z potrzebami, zwłaszcza krajów będących na drodze szybkiego rozwoju, konieczne jest zwiększenie możliwości szkolenia specjalistów, gdyż liczba fachowców jest nie wystarczająca dla realizacji ochrony dóbr kultury.

Na podkreślenie zasługuje realizacja wielkiego programu ratowania zabytków w Nubii, którym groziło zniszczenie na skutek decyzji Zjednoczonej Republiki Arabskiej w sprawie budowy Wysokiej Tamy Asuańskiej. Zwrócenie

się ZRA i Sudanu do UNESCO w 1959 r. spowodowało wysłanie przez 24 państwa ekip archeologicznych, które dokładnie zbadały cały teren mający ulec zatopieniu. Zdołano uratować również świątynię Abu Simbel, która została po zdemontowaniu przeniesiona a obecnie UNESCO zamierza przystąpić do ratowania świątyń w Filae. Ostatnio powszechną uwagę zwróciło ratowanie zabytków Florencji przy współudziale UNESCO oraz program przyjscia z pomocą w zachowaniu piękna architektury Wenecji, której również zagraża niebezpieczeństwo. W wielu z tych akcji czynnie uczestniczyła również Polska.

Nawiązanie pod egidą UNESCO ścisłych kontaktów w dziedzinie ochrony zabytków stwarza możliwość przyczynienia się do tego, aby dobra kultury służyły zasadom humanizmu, propagując i umacniając idee pokoju, przyjaźni i wzajemnego zrozumienia między narodami. Niezwykle istotne znaczenie ma wymiana doświadczeń naukowych, metod konserwatorskich i rozwiązań technicznych, umożliwiających podejmowanie najważniejszych kroków przy zabezpieczeniu, konserwacji i rekonstrukcji obiektów oraz prowadzeniu prac naukowo-badawczych. Ich publikowanie i rozpowszechnianie wśród specjalistów pracujących w różnych dziedzinach konserwacji odgrywa poważną rolę dla przyspieszenia i zwiększenia zakresu prac prowadzonych przy obiektach zabytkowych na całym świecie. Bezpośrednie kontakty i wymiana poglądów sprzyjają rozwojowi teorii konserwacji, a nieraz w toku dyskusji przyczyniają się do ujednoczenia stanowisk, wypracowania nowych metod i rozwiązań technicznych w dziedzinie konserwacji.

Tym celom służy m.in. Międzynarodowy Ośrodek Badań w dziedzinie konserwacji dóbr kulturalnych w Rzymie (Centre International d'Etudes pour la Conservation et la Restauration des Biens Culturels), którego zadaniem jest gromadzenie, badanie i rozpowszechnianie dokumentacji dotyczącej zagadnień naukowych i technicznych związanych z konserwacją i restauracją zabytków sztuki, jak również koordynacja prac w tej dziedzinie oraz inicjowanie i popieranie odpowiednich badań. Powstanie Międzynarodowego Ośrodka nie rozwiązuje jednak problemu. Konieczna jest ścisła współpraca istniejących ośrodków i instytucji naukowych w znacznie szerszej mierze, niż to ma miejsce dotychczas, jak również planowanie i organizowanie ośrodków konserwatorskich przy pomocy UNESCO, zwłaszcza tam, gdzie istnieje brak odpowiedniej organizacji i kadr przy równoczesnej mnogości zabytków, którym może zagrazać zniszczenie. Dotyczy to również badań archeologicznych i zabezpieczania „in situ” wykopalisk i stosowania odpowiednich metod konserwatorskich przy odkrytych obiektach. Terenami, które zarówno ze względu na

wartość zabytków, jak i brak odpowiedniej kadry konserwatorów zasługują na szczególną uwagę są kraje Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej.

Niezwykle istotnym zagadnieniem międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony zabytków jest kształcenie specjalistów, konserwatorów i restauratorów w krajach, które w tej dziedzinie nie posiadają tradycji, odpowiednich instytucji i uczelni. Wydaje się, że ta działalność leżąca również w zakresie działania Ośrodka Rzymskiego, powinna ulec poważnemu rozszerzeniu. Praca międzynarodowych komitetów, poświęconych poszczególnym zagadnieniom i problemom, jak również grup roboczych może przynieść we wszystkich wymienionych powyżej kierunkach sporo pozytywnych rezultatów. Można przypuszczać, że rozwinię się również współpraca międzynarodowa w bezpośredniej praktyce konserwatorskiej przy pracach prowadzonych przy dużych, cennych obiektach wymagających skomplikowanych zabiegów konserwatorskich a przedstawiających znaczenie dla kultury ogólnoludzkiej.

Międzynarodowa kampania ochrony zabytków, zainicjowana w 1964 r. przez UNESCO, stworzyła właściwy klimat dla dalszego rozwoju ochrony zabytków i współpracy pomiędzy specjalistami wszystkich narodowości. Wzmogła ona również zainteresowanie społeczeństw i czynników oficjalnych dla ratowania bezcennych zabytków przeszłości i otoczenia ich należytą opieką. Zadaniem powstałej w 1965 r. porządowej organizacji międzynarodowej — ICOMOS (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków) jest, oprócz zacieśnienia współpracy pomiędzy specjalistami wszystkich krajów, dalsze apelowanie o maksimum wysiłku ze strony czynników państwowych i społecznych na polu ochrony zabytków. Jest rzeczą godną uznania, że idea ochrony zabytków, która zrodziła się z inicjatywy społecznej, reprezentowana najpierw przez jednostki i stowarzyszenia, a później wsparta instytucjami i systemem państwowej służby konserwatorskiej, działającej w wielu krajach, znajduje odbicie na forum międzynarodowym zacieśniając więź współpracy. Służy ona wielkim zasadom humanizmu, wybitnym dziełom myśli i ręki człowieka, zabytkom i nieśmiertelnym dziełom dawnej sztuki wielkich mistrzów, które pełną swą wartość osiągają przez to, że są źródłem wzruszeń i radości, pomagają ludziom żyć lepiej i należycie oceniać to co działo się i dzieje na świecie, widzieć procesy rozwojowe, zacieśniać przyjaźń i współpracę między narodami.

mgr Mieczysław Ptaśnik
dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków
mgr Władysław Sieroszewski
konsultant prawny
Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków

ACTIVITÉ DE L'UNESCO DANS LE DOMAINE DE LA PROTECTION DES BIENS CULTURELS

L'UNESCO exerce son activité dans le domaine de la protection des biens culturels sous forme d'une normalisation des problèmes juridiques sur l'arène internationale, de l'organisation de la sauvegarde immédiate des monuments historiques menacés, d'une coordination des réalisations scientifiques et techniques de la conservation et de la restauration. La „Convention internationale sur la protection des biens culturels en cas d'un conflit armé" adoptée en 1954, constitue le document fondamental juridique dans ce domaine. Elle a pour but, en cas d'un conflit armé, de mettre à l'abri les monuments de la culture de façon qu'ils ne puissent servir d'objectifs d'opérations de guerre. D'autres ordonnances juridiques publiées par l'UNESCO, non encore comprises dans la Convention, sont publiées sous forme de recommandations, elles concernent l'interdiction de l'exportation illicite des oeuvres d'art de leurs pays respectifs et la possibilité de leur échange légal, ainsi que la protection des monuments historiques menacés par la construction de nouveaux objectifs industriels ou par la réurbanisation.

Outre l'activité juridique, l'intérêt que l'UNESCO porte aux problèmes de la protection des monuments historiques se manifeste dans l'organisation d'une aide pour les pays, dont les ensembles de monuments, par suite de cataclysme, ont été détruits. Institué sous le patronage de l'UNESCO à Rome, le Centre International d'Etudes pour la Conservation et la Restauration des Biens Culturels est chargé de la documentation des recherches sur les problèmes scientifiques et techniques liés à la conservation et la reconstruction. Le Centre veille à la coordination et donne l'essor aux travaux de ce genre, et l'ICOMOS, créé en 1965, tend au renforcement de la coopération entre les spécialistes de divers pays.

Bien que de nombreuses réalisations aient été accomplies dans le domaine de la protection des monuments historiques, il conviendrait, dans une plus large mesure, de développer la formation de spécialistes-conservateurs et restaurateurs ainsi que leur collaboration internationale en ce qui concerne la pratique directe de la conservation.